

Renesanční moralistní literatura na příkladu děl *Dworzanin polski* a *Żywot człowieka poczciwego*

V době renesance se v literatuře mimo jiné rozvíjí také moralistní literatura, která čerpá z antického a středověkého dědictví. Snažila se čtenářům představit vhodné vzory k následování, ideály občanské, morální a křesťanské. Autoři se často nechávali inspirovat tehdejší zahraniční tvorbou – např. takovými díly jako *Il Principe (Vladař)* Niccola Macchiavelliho, *Il Cortegiano (Dvořan)* Baltassara Castigliona nebo dílem *Enchiridion militis Christiani (Příručka křesťanského vojáka)* Erasma Rotterdamského. Každé z těchto děl prezentuje jiný ideál (dokonalý vladař, dvořan nebo rytíř).

Łukasz Górnicki – Dworzanin polski

Dílo *Il Cortegiano (Dvořan)* Baltassara Castigliona inspirovalo Łukasze Górnického natolik, že se rozhodl pro jeho polskou adaptaci. Dílo se ve své době v Itálii těšilo velké popularitě a bylo v západní Evropě hojně překládáno. Łukasz Górnicki se nerozhodl pro jeho autentický překlad, ale o rozsáhlou adaptaci. Děj přenesl z urbínského dvora na dvůr krakovského biskupa Samuela Maciejowského v Prądniku. Ponechal dílu formu dialogu. Górnicki provedl v textu řadu změn, mnohé z díla zcela vypustil, jiné upravil, dodal do něj řadu svých myšlenek tak, aby dílo co nejvíce přizpůsobil polskému prostředí a čtenáři. Vycházel z toho, že italská kultura je na zcela jiné úrovni než polská, a ačkoliv je polská společnost otevřená novým myšlenkám, nelze předpokládat, že je připravena přijmout úplně všechno. Obě země stavěly na jiných základech, nacházely se v jiných sociálních, ekonomických a politických podmínkách, které samozřejmě značně ovlivňovaly také myšlení obyvatel. Doslovný překlad Castiglionova díla by byl pro polského čtenáře naprosto nepochopitelný až šokující, i přestože by bylo dílo určeno primárně vyšší vrstvě společnosti. Současně, aby Górnicki ještě více napomohl dobrému přijetí svého díla u polských čtenářů, se jej rozhodl sepsat v polštině.

- co Górnicki z italské předlohy vynechal – autor neuvádí mnoho italských anekdot a zábavných her, o nichž se domnívá, že jsou pro polského čtenáře těžko pochopitelné nebo přímo nevhodné. Navíc pro některé italské reálie Górnicki nenachází vhodný polský ekvivalent, kterým by mohl neznámé skutečnosti popsat, například tanec *tarantella*.

Dalším zásadním rozdílem je neúčast žen v diskuzi, o ženách se pouze hovoří, zatímco v italském *Dvořanovi* vystupuje kněžna Alžběta z rodu Gonzagů a sama vede rozhovory dvořanů.

Górnicki necituje veškeré humanistické a antické autory, jenž ve svém díle zmiňuje Castiglione. Místo nich čerpá z domácí polské tvorby – cituje Orzechowského, Kochanowského, Reje, vrací se k polské středověké poezii, velkou pozornost věnuje písni *Bogurodzica*.

- obsah jednotlivých knih – Górnicki přenesl rozhovory dvořanů na dvůr Samuela Maciejowského zcela záměrně. Sám u tohoto dvora strávil několik let a zažil mnoho

podobných učených diskuzí. Vážil si samotného biskupa jako velmi vzdělaného člověka, jehož přáním bylo přispívat ke zvyšování vzdělanosti v Polsku a vytvořit ze svého dvora kulturní centrum. U dvora se vždy po obědě scházelo devět dvořanů, aby hráli karty. Jednoho dne navrhnou, že by se místo karet mohli věnovat také jiným „kratochvílím“. Společně vybírají zajímavá témata k diskuzi, volba padá na obraz dokonalého dvořana. Tímto se otevírá **první kniha** rozhovorů, v níž se snaží *vykreslit obraz dokonalého dvořana*. Zamýšlejí se nad tím, kterým činnostem by se měl dvořan věnovat. Význam přikládají nejen studiu (zvláště studiu cizích jazyků), ale také fyzickému cvičení, aby byla dosažena harmonie ducha a těla. (kalokaghatia). **Druhá kniha** se věnuje chování dvořana ve společnosti, jakým způsobem by se měl prezentovat, jak by měl hovořit a bavit společnost. Hovor se vede především na *téma společenského taktu dvořana*. S tím souvisí také výběr vhodných anekdot. Górnicki na stránkách knihy vytvořil jednu z nejstarších sbírek polských anekdot a připojil k ní i teoretickou část pojednávající o způsobu jejich vyprávění a vhodnosti. Velmi obezřetně má dvořan jednat ve společnosti dam. Tímto téma diskuzí volně přechází k *vykreslení ideálu dvorní dámy*, jíž autor věnuje celou **třetí knihu**. Debatéři hovoří o ctnostech, které dámu činí dokonalou. Vyjmenovávají činnosti a znalosti, které by měla ovládat (hlavně pravidla dvorského života). Účastníci diskuze rovněž konstatují, že dvorní dáma by měla být rovna dvořanovi a kladně hodnotí potřebu vzájemné úcty a lásky. Závěrečná, **čtvrtá kniha**, se zaměřuje na *cíle, jichž by měl dvořan dosáhnout*. Vědomosti, které získá studiem, by měl předávat dále a také by měl vhodně působit na svého pána. V diskuzi o vztahu dvořana k pánovi Górnicki prezentuje své politické názory, kritizuje tehdejší stav polské společnosti a současně se snaží nalézt nějaká východiska.

- účastníci diskuzí: biskup Samuel Maciejowski, jeho bratr Stanisław Maciejowski, Stanisław Wapowski, Wojciech Krycki, Andrzej Kostka, Aleksander Myszkowski, Jan Derśniak, Stanisław Bojanowski a Stanisław Lupa Podlowski. Podle jejich názorů je můžeme rozdělit do tří skupin na entuziasty (A. Kostka, W. Krycki), na umírněné odpůrce ukvapených a jednostranných závěrů (nejvíce S. Wapowski) a na zcela opačné straně stojí S. L. Podlowski, který se snaží všechny názory svých přátel neustále negovat. Avšak díky tomuto názorovému rozložení získávají diskuze na plastičnosti.

Mikołaj Rej – Żywot człowieka poczciwego

Toto Rejovo dílo je součástí většího celku, který byl souhrnně vydaný pod názvem *Żwierciadło albo Kształt, w którym każdy stan snadnie się może swym sprawom jako we żwierciadle przypatrzeć*. *Żywot człowieka poczciwego* tento soubor otevírá, je to jeho první a nejobsáhlejší částí.

Formálně je dílo velmi podobné středověkým scholastickým traktátům, které byly velmi přehledně uspořádány. Skládaly se z knih (membra), které se dělily na kapitoly (distinctiones), jejichž

odstavce (artikuly) byly číslovány. Stylisticky je *Żywot...* rovněž blízký středověkým traktátům, exemplům. Rej své výpovědi často opakuje, shrnuje, přičemž používá mnoho slovních obrátů, jimiž oslovuje přímo čtenáře, či přesněji posluchače. Z toho plyne, že Rej očekával, že jeho dílo bude předčítáno a posloucháno. Tento předpoklad není nijak neobvyklý, když vezmeme v úvahu značnou negramotnost tehdejší společnosti, jež literární díla spíše poslouchala, než sama četla.

Rej své dílo psal s jasným záměrem, chtěl, aby se stalo příkladem vhodným k následování a k dosažení šlechtického ideálu. Svou literární činnost považoval za službu národu, přesněji šlechtické společnosti.

Obsah

Rej vytvořil na příkladě nejmenovaného hrdiny – šlechtice, jehož nazývá „człowiek poczciwy” příkladovou biografii ukázkového života.

Po vzoru středověkých kronik Rej otevírá **první knihu** stvořením světa a vyhnáním Adama a Evy z ráje. Po úvodu věnuje pozornost dětství mladého šlechtice. Udílí rady rodičům, jak své dítě správně vychovávat. Klade důraz na křesťanskou výchovu. Rej byl protentant (luterán, později kalvíniista), což se samozřejmě odráží v jeho doporučeních. Uvádí důležitost vzdělání a vyjmenovává nauky, kterým je vhodné se věnovat, stejnou pozornost zaměřuje také na fyzická cvičení. Mladý šlechtic se má všestranně rozvíjet. Ačkoliv Rej necestoval do zahraničí a nestudoval na cizích univerzitách, přesto svému „ideálnímu šlechtici” doporučuje, aby se vydal do světa za vzděláním. Tento pobyt mu umožní nejen nabýt nové vědomosti, poznat novou kulturu a zvyky, ale také si během něj zdokonalit cizí jazyk.

Získané zkušenosti z cest šlechtic zúročí po svém návratu do vlasti. Střednímu věku se obsáhle věnuje **druhá kniha**. Po příjezdu do vlasti se má mladý šlechtic nejlépe usadit na svém statku, oženit se a založit rodinu. Rej upřednostňuje zemanský způsob života a hospodaření na statku. Tato doporučení vycházejí z Rejových osobních zkušeností, neboť sám obhospodařoval několik vesnic. Život na venkově pokládal za mnohem klidnější než ten městský, z toho důvodu nedoporučoval šlechtici, aby usilovali získat nějaké úřady, protože jejich vykonávání je velmi náročné a zavazující. Tyto poznatky jistě pramení opět z Rejových vlastních zkušeností, protože několik let plnil funkci královského sekretáře a pobýval v Krakově, kde si koupil vlastní dům. Venkovský život mu však byl mnohem bližší, z díla je cítit jeho silné sepětí s přírodou, kterou barvitě popisuje v proměnách ročních období. V souladu se střídáním ročních období popisuje jednotlivé zemědělské práce a radí, jak je správně provádět.

Ke spokojenému životu šlechty na venkově neodmyslitelně patří šlechtické zábavy, tzv. *biesiady*, při nichž si má každý odpočinout od fyzické práce, pobavit se, setkat se s rodinou a přáteli. Účastníci zábav si vypravovali různé příběhy pro pobavení, proto Rej udílí rady, jaké příběhy jsou či nejsou vhodné a jak správně vystupovat na veřejnosti.

Závěrečná část, **třetí kniha**, je věnována stáří. Rej přemýšlí o smrti, nemocech, rekapituluje celý život a zamýšlí se nad jeho pravými hodnotami. Smrt považuje za přirozenou součást života, na niž by se měl každý stařec dobře připravit. Uklidňuje, že se smrti není nutné obávat a svou tezi dokládá příklady z Bible, z antických a středověkých pramenů, které cituje, aby vykreslil, co po ní bude následovat. *Żwierciadło...* je Rejovým posledním dílem, proto třetí knihu *Żywota...* můžeme vnímat jako Rejovu přípravu a vyrovnávání se smrtí na sklonku života.

Rozdíly

Díla *Dworzanin polski* a *Żywoť człowieka poczciwego* představují v polské renesanční literatuře dvě největší moralistická díla. Není sebemenších pochyb o tom, že se oba autoři znali a byli obeznámeni s tvorbou druhého. Ostatně Górnicki v třetí knize zmiňuje Reje a naopak Rej cituje epigram o Skotnickém, který převzal z Górnického *Dworzanina*.

Obě díla byla vydána v Krakově ve stejné době, rozdíl činí pouhé dva roky. (*Dworzanin polski* – 1565 a *Żywoť człowieka poczciwego* – 1567) Górnicki svým dílem debutoval a Rej zase zakončil svou literární kariéru.

Obě díla se snaží zobrazit ideál šlechtice. Górnicki, protože se pohyboval v dvorském prostředí, vykreslil obraz dokonalého dvořana. Ačkoliv jeho dílo nese v názvu přívlastek *polski*, nelze jej považovat za ryze domácí, realie jsou přejaté, tudíž cizí. Naopak Rej nebyl tolik zcestovalý jako Górnicki, vycházel takřka výhradně z domácí tradice a vytvořil proto obraz polského šlechtice – zemana.

Rejův styl psaní je velmi srozumitelný, jednoduchý, proto je také stavba vět jednoduchá (Rej měl na paměti, že dílo bude spíše posloucháno než čteno) a členění celého díla je přehledné. Górnicki, který studoval antická díla a vycházel z antických zásad, psal ve složitých souvětích, proto se jeho styl může jevit dosti těžkopádně a méně srozumitelně. V Górnického díle nenalezneme krátké věty, což je o to překvapivější, když si uvědomíme, že *Dworzanin* představuje dialog několika přátel. Autor se v díle nesnažil zachovat přirozený tok mluveného slova.

Rej ve svém díle překládá vlastní názory, uvádí v podstatě jen jednu správnou – ideální cestu. Naopak Górnického obraz ideálního dvořana není tak jednoznačný, je výsledkem diskuze, při níž účastníci předkládají různá, dokonce velmi protichůdná tvrzení. Autor tak ukazuje pestrou názorovou paletu a nechává víceméně na čtenáři, k čemu se nakonec sám přikloní.

Zásadním rozdílem obou děl je to, že byla určena jiné cílové skupině, tomu byla podřízena celá výstavba a obsah díla. Górnicki samozřejmě psal pro dvořany a Rej, jež také část svého života prožil u dvora, ale nikdy se s tímto prostředím plně neztotožnil, určil své dílo široké šlechtické společnosti.

Obě díla si kladla za cíl představit ideální vzor k následování. Můžeme si položit otázku, nakolik se jim to podařilo a jaká byla jejich popularita u tehdejší šlechty?

Při zkoumání popularity nesmíme opomenout souvislosti jejich vzniku. *Dworzanin polski* vznikl na základě cizí předlohy, ačkoliv se jej Górnicki, ve snaze zaujmout polské šlechtice, snažil všestranně popoľštit, přesto dílo obsahuje mnoho neznámých, importovaných reálií, které šlechta nikdy plně nepřijala. Slabou popularitu díla ovlivnila také tehdejší neoblíbenost služby u dvora. V posledních letech panování Zikmunda Augusta a v době prvního voleného panovníka Jindřicha z Valois již dvůr neměl takovou prestiž, aby dokázal šlechticům poskytnout trvalejší zabezpečení do budoucna. Pobyt u dvora šlechta vnímala jako krátkodobou záležitost, na několik let, který jim měl rozšířit jejich vzdělání a napomoci v přípravě k vlastní kariéře. Přímo o kariéru dvořana příliš velký zájem nebyl, z toho důvodu Górnického dílo nemělo příliš následovníků.

Neoblíbenost dvorského života můžeme vysledovat také v Rejově díle, jež mladé šlechtice od kariéry dvořana odrazuje. Jeho obraz vycházel z domácích reálií, proto byl také mnohem lépe přijat, byl šlechtě bližší, srozumitelnější a díky tomu i oblíbenější. Mnozí badatelé jsou toho názoru, že Rejův *Żywot...*, vydaný dva roky po *Dworzaninowi* je svým způsobem Rejovou odpovědí na Górnického ideál šlechtice. S tímto názorem však ne všichni souhlasí a dokumentují to značnou formální i obsahovou rozdílností obou děl a jejich zaměřením.

Použité prameny a literatura:

GÓRNICKI, Łukasz: *Dworzanin polski*. In. *Pisma*. Díl I, Warszawa 1961.

REJ z NAGŁOWIC, Mikołaj: *Żywot człowieka poczciwego*. Wrocław 1956.

BRÜCKNER, Aleksander: *Mikołaj Rej*. Warszawa 1988.

DZIECHCIŃSKA, Hanna: *Oglądanie i słuchanie w kulturze dawnej Polski*. Warszawa 1987.

GRUCHAŁA, Janusz Stanisław: *Dworzanin doskonały – Łukasz Górnicki*. In. *Pisarze staropolscy. Sylwetki*. Díl II, Warszawa 1997.

KOCHAN, Anna: *Żwierciadło Mikołaja Reja*. Wrocław 2003.

KOZIELEWSKI, Ignacy: *Łukasz Górnicki. Studium historyczno-literackie*. Lwów 1929.

KRZYŻANOWSKI, Julian: *Z wieku Reja i Stańczyka*. Warszawa 1958.

LICHAŃSKI, Jakub Zdzisław: *Łukasz Górnicki. Sarmacki Castiglione*. Warszawa 1998.

NADOLSKI, Bronisław (ed.): *Studia nad Mikołajem Rejem. Twórczość i recepcja*. Gdańsk 1971.